SINTAKTIK TAHLILDA SO‘Z BIRIKMASI VA GAP SINTAKSISINI O‘RGANILISHIGA DOIR QARASHLAR

Isaqova Shahnoza Aloviddin qizi
6- umumiy o'rta ta'lim maktabining ona tili va adabiyot fan o‘qituvchisi

Qabul qilindi: 02.11.2025
Ko‘rib chiqildi: 03.11.2025
Tasdiqlandi: 04.11.2025

Kalit so’zlar:
sintaktik tahlil, so‘z birikmasi, gap sintaksisi.

Keywords:
Syntactic analysis, phrase structure, sentence syntax.

Ключевые слова:
Синтаксический анализ, словосочетание, синтаксис предложения.

Annotatsiya. Mazkur tezis so‘z birikmalari va gap sintaksisini o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, sintaktik munosabatlar, birikma turlari va gap tuzilishida sintaksisning o‘rni masalalarini tahlil qiladi. Tadqiqot zamonaviy lingvistik yondashuvlar asosida so‘zlarning ma’noli gaplar hosil qilishdagi o‘zaro bog‘liqligini tushunishga yo‘naltirilgan.

Annotation. This thesis examines the syntactic analysis of word combinations and sentence structures in language studies. It focuses on the principles of syntactic relations, the classification of phrases, and the role of syntax in sentence formation. The study provides insights into modern linguistic approaches to understanding how words combine to form meaningful sentences.

Аннотация. Данная тезисная работа посвящена изучению синтаксического анализа словосочетаний и структуры предложений. В ней рассматриваются принципы синтаксических связей, классификация словосочетаний и роль синтаксиса в построении предложений. Исследование предоставляет современный лингвистический взгляд на то, как слова соединяются для формирования осмысленных предложений.

Kirish. Sintaktik tahlil so‘z birikmalari va gap tuzilishini o‘rganishda asosiy vosita hisoblanadi, chunki u tilning strukturaviy jihatlarini aniqlashga, so‘zlarning bir-biri bilan bog‘lanish mexanizmini tushunishga imkon beradi. So‘z birikmalari tilning eng kichik sintaktik birliklaridan biri bo‘lib, ular ma’no va grammatik jihatdan mustahkam bog‘langan elementlardan tashkil topadi. Gap esa tilning eng katta sintaktik birligi bo‘lib, u fikrni ifodalash va muloqot jarayonida ma’lumot uzatish imkonini beradi. Sintaksis tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, so‘z birikmalari va gapning tuzilishi bir-biri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ularni

alohida o‘rganish tilning to‘liq sintaktik tizimini tushunishga yordam beradi. Zamonaviy lingvistik yondashuvlar bu jarayonda nafaqat klassik grammatik tamoyillar, balki semantik va pragmatik jihatlarni ham hisobga olishni taklif qiladi. Shu bois, so‘z birikmalari va gap sintaksisini birgalikda o‘rganish tilning grammatik qoidalari va muloqotda so‘zlarning ma’no hosil qilish mexanizmini chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, u sintaktik tahlilning nazariy va amaliy jihatlarini birlashtirib, so‘z birikmalari va gap tuzilishini mukammal o‘rganishga qaratilgan. Sintaktik tahlil tilshunoslikning muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u so‘z birikmalari va gap tuzilishini o‘rganish orqali tilning strukturaviy va semantik xususiyatlarini aniqlashga imkon beradi. Tilning har bir elementi o‘zaro bog‘langan bo‘lib, ma’no va grammatik jihatdan uzviy bir tizim hosil qiladi. So‘z birikmalari va gap sintaksisini birgalikda o‘rganish tilning mantiqiy tuzilishini, so‘zlarning bir-biri bilan bog‘lanish mexanizmini va gap ichidagi funksiyalarini chuqur tushunishga xizmat qiladi. Ayniqsa, zamonaviy lingvistik tadqiqotlarda nafaqat klassik grammatik tamoyillar, balki semantik va pragmatik jihatlar ham hisobga olinadi, bu esa so‘z birikmalari va gap tuzilishini mukammal o‘rganish imkonini yaratadi. Shu bois, mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, u sintaktik tahlilning nazariy va amaliy jihatlarini birlashtirib, so‘z birikmalari va gapning strukturaviy xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan. Tadqiqot natijalari tilshunoslikda sintaksisning ilmiy asoslarini mustahkamlash, til o‘qitish va matnni tahlil qilish jarayonlarini samarali tashkil etishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, sintaktik tahlil doirasida so‘z birikmalari va gap tuzilishini o‘rganish tilshunoslikda markaziy o‘rin egallaydi. [1] manbada ta’kidlanishicha, so‘z birikmalari tilning eng kichik sintaktik birliklari sifatida, gap tuzilishini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. [2] tadqiqotda gap sintaksisi va so‘z birikmalari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik, ularning ma’no hosil qilishdagi roli tahlil qilingan. [3] manbada zamonaviy lingvistik yondashuvlar asosida so‘z birikmalarining turlari, ularning sintaktik funksiyalari va gap ichidagi pozitsiyasi batafsil o‘rganilgan. [4] ilmiy ishda gapni tuzishda so‘z birikmalari strukturasining grammatik va semantik jihatlari tahlil qilinib, ularning bir-biriga bog‘liqligi ko‘rsatib o‘tilgan. [5] manbada esa gap va so‘z birikmalarini sintaktik tahlil qilishda kompyuter lingvistikasi vositalaridan foydalanish imkoniyatlari va ularning amaliy samarasiga alohida e’tibor qaratilgan. Shu asosda aytish mumkinki, so‘z birikmalari va gap sintaksisini birgalikda o‘rganish nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham tilshunoslik tadqiqotlarining ajralmas qismi hisoblanadi.

Materiallar va usullar. Ushbu tadqiqotda so‘z birikmalari va gap sintaksisini o‘rganish uchun nazariy tahlil, taqqoslash, klassifikatsiya va amaliy kuzatuv usullari keng qo‘llanildi. Tadqiqot materiali sifatida o‘zbek, rus va ingliz tillaridagi turli matnlar, jumladan, ilmiy, badiiy va ommaviy matnlar tanlandi. So‘z birikmalari va gaplarning tuzilishi, ularning grammatik va semantik

xususiyatlari tizimli tarzda ajratib o‘rganildi. Tadqiqot jarayonida sintaktik qoidalarni aniqlash, so‘z birikmalarining turini belgilash va gap ichidagi funksiyalarini tahlil qilish uchun lingvistik metodlar, jumladan, morfologik va sintaktik tahlil usullari qo‘llanildi. Amaliy qismda turli matnlar asosida so‘z birikmalari va gaplarning struktura diagrammalari tuzilib, ularning sintaktik bog‘liqligi grafik va jadval shaklida tasvirlandi. Shuningdek, tadqiqotda zamonaviy kompyuter lingvistikasi vositalaridan foydalanish orqali sintaktik tahlil jarayoni soddalashtirildi va ma’lumotlarni qayta ishlash tezligi oshirildi. Shu orqali, so‘z birikmalari va gap sintaksisini tahlil qilishda turli tillararo xususiyatlar, sintaktik bog‘liqlik darajalari va gapning tarkibiy elementlari o‘rganilib, natijalar tizimli ravishda umumlashtirildi. Tadqiqot metodologiyasi shuni ta’kidlaydiki, sintaktik tahlilni amalga oshirishda nazariy asoslar va amaliy kuzatuvlar birgalikda qo‘llanilganda til strukturasini chuqur anglash va lingvistik qonuniyatlarni aniqlash imkoniyati yaratiladi.

1-Jadval. So‘z birikmalari va gap sintaksisining tahlili

Sintaktik birlik	Ta’rifi va vazifasi	Gapdagi roli	Misol (o‘zbek tilida)
So‘z birikmasi	Ma’nosi va grammatik jihatdan bog‘langan ikki yoki undan ortiq so‘zlar	Gap ichida sifat, fe’l yoki predikatni to‘ldirish	“tez yugurdi”, “yashil daraxt”
Asosiy gap	Fikrni to‘liq ifodalovchi asosiy sintaktik birlik	Predikat va sub’ektni belgilaydi	“U maktabga bordi”
Qo‘shimcha birikma	Asosiy gapni kengaytiruvchi yoki aniqlovchi birlik	Sifat, joy yoki vaqt ma’lumotini beradi	“Ertalabki dars”
Murakkab gap	Bir nechta bog‘langan predikatlarni o‘z ichiga olgan gap	Kompleks fikrlarni ifodalaydi	“U maktabga bordi va do‘stini kutdi”
Bog‘lovchi so‘zlar	So‘z birikmalari yoki gaplarni bog‘laydigan element	Gapning turli qismlarini birlashtiradi	“va”, “lekin”, “chunki”

Jadvalda so‘z birikmalari va gap sintaksisining asosiy elementlari, ularning ta’riflari, gapdagi roli va o‘zbek tilidagi misollari keltirilgan. Bu ma’lumotlar sintaktik tahlil jarayonida so‘z va gapning o‘zaro bog‘liqligini aniqlashda qo‘llaniladi. Yuqoridagi jadvalda so‘z birikmalari va gap sintaksisining asosiy elementlari, ularning ta’riflari, gapdagi roli hamda o‘zbek tilidagi misollari keltirilgan. Jadval tahlilidan ko‘rinib turibdiki, so‘z birikmalari gap ichidagi grammatik va semantik bog‘liqlikni shakllantiradi va gapning mazmunini to‘liq ifodalashga xizmat qiladi. Asosiy gap predikat va sub’ektni belgilab, fikrni to‘liq

ifodalash imkonini beradi, qo‘shimcha birikmalar esa gapni kengaytirib, aniqlovchi ma’lumotlar beradi. Murakkab gap bir nechta bog‘langan predikatni o‘z ichiga olgan holda kompleks fikrlarni ifodalaydi, bog‘lovchi so‘zlar esa gapning turli qismlarini mantiqiy bog‘lab, tuzilishini yaxshilaydi. Shu orqali jadval sintaktik tahlil jarayonida so‘z va gapning o‘zaro bog‘liqligini tushunish, gap tuzilishini aniqlash va til normalariga mos yozish amaliyotini soddalashtirishga yordam beradi.

Tadqiqot muhokamasi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, so‘z birikmalari va gap sintaksisini o‘rganish tilning strukturaviy tizimini chuqur tushunishga yordam beradi va bu jarayon lingvistik tahlilning markaziy qismini tashkil qiladi. Amaliy kuzatuvlar davomida aniqlanishicha, so‘z birikmalari gap tuzilishida muhim rol o‘ynaydi, chunki ular ma’noni uzluksiz bog‘lab, gap ichidagi grammatik va semantik munosabatlarni shakllantiradi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, so‘z birikmalari turiga qarab gapdagi pozitsiyasi, bog‘lanish turi va funksiyasi o‘zgaradi, bu esa sintaktik tahlilning murakkabligini oshiradi. Misol uchun, bog‘lanma sifatida ishlatilgan so‘z birikmalari gapning asosiy predikat va argumentlarini aniqlashda asosiy vosita bo‘lib xizmat qiladi. Tadqiqot davomida turli tillardagi matnlar tahlil qilinib, so‘z birikmalari va gap sintaksisidagi o‘xshashlik va farqlar aniqlangan, bu esa universal sintaktik qonuniyatlarni tushunishga imkon berdi. Shuningdek, zamonaviy kompyuter lingvistikasi vositalaridan foydalangan holda sintaktik tuzilmalarni avtomatik aniqlash va tahlil qilish samaradorligi oshirilgani kuzatildi, bu esa katta hajmdagi matnlarni o‘rganishda vaqt va resurslarni tejash imkonini berdi. Umuman olganda, tadqiqot muhokamasi shuni ko‘rsatadiki, so‘z birikmalari va gap sintaksisini birgalikda o‘rganish nafaqat nazariy jihatdan til strukturasini chuqur anglashga, balki amaliy jihatdan lingvistik tahlil jarayonlarini soddalashtirish va til o‘qitish, avtomatlashtirilgan tarjima va matnni tahlil qilish sohalarida samarali yechimlar ishlab chiqishga yordam beradi. Shu bilan birga, sintaktik bog‘liqlikni aniq aniqlash orqali gapning ma’nosini to‘liq tushunish, til normalariga mos yozish va nutqni shakllantirish imkoniyati kengayadi, bu esa lingvistik tadqiqotlar va til amaliyotining ajralmas qismi hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, so‘z birikmalari va gap sintaksisini o‘rganish jarayonida turli tillardagi matnlarni tahlil qilish orqali umumiy va tilga xos sintaktik qonuniyatlarni aniqlash mumkin. Amaliy kuzatuvlar va tahlillar davomida ma’lum bo‘ldiki, so‘z birikmalari gap tuzilishida markaziy rol o‘ynaydi, chunki ular predikat va sub’ekt o‘rtasidagi bog‘liqlikni ta’minlaydi va ma’noni uzluksiz ifodalaydi. Shuningdek, qo‘shimcha birikmalar va murakkab gaplar gapning tarkibini kengaytirib, fikrni yanada aniqlik bilan yetkazishga xizmat qiladi. Tadqiqotda bog‘lovchi so‘zlarning gap tarkibidagi funksiyasi ham o‘rganilib, ular gap qismlari o‘rtasidagi mantiqiy va grammatik bog‘liqlikni mustahkamlashda muhim vosita ekanligi aniqlangan. Kompyuter lingvistikasi vositalaridan foydalanish orqali katta hajmdagi matnlarni sintaktik tahlil qilish imkoniyati

kengayib, natijalar tez va ishonchli tarzda olingani kuzatildi. Shu bilan birga, tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, so‘z birikmalari va gap sintaksisini birgalikda o‘rganish nafaqat nazariy jihatdan, balki amaliy jihatdan ham tilshunoslikda muhim ahamiyat kasb etadi, chunki bu tilning grammatik tizimini chuqur tushunish, nutqni shakllantirish va matnni tahlil qilish jarayonlarini samarali amalga oshirish imkonini beradi. Umuman olganda, tadqiqot muhokamasi shuni tasdiqladiki, sintaktik tahlilning har bir elementi – so‘z birikmasi, qo‘shimcha birikma, murakkab gap va bog‘lovchi so‘zlar – tilning mantiqiy va semantik tuzilishini to‘liq anglashda bir-birini to‘ldiruvchi vosita hisoblanadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, so‘z birikmalari va gap sintaksisini o‘rganish tilshunoslikda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, u tilning strukturaviy tizimini tushunish va grammatik qonuniyatlarni aniqlash imkonini beradi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, so‘z birikmalari gap tuzilishida markaziy rol o‘ynaydi, ular gap ichidagi grammatik va semantik bog‘liqlikni shakllantiradi hamda ma’noni to‘liq ifodalashga xizmat qiladi. Gap va so‘z birikmalari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni aniqlash orqali tilning sintaktik tizimi, turli tillardagi umumiy va o‘ziga xos xususiyatlar, bog‘lanish turlari va funksiyalari haqida mukammal tushunchaga ega bo‘lish mumkin. Shuningdek, tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, zamonaviy lingvistik yondashuvlar va kompyuter lingvistikasi vositalaridan foydalanish sintaktik tahlil jarayonini samarali qiladi, katta matnlar bilan ishlashni tezlashtiradi va amaliy qo‘llanmalarda, jumladan til o‘qitish, avtomatlashtirilgan tarjima va matnni tahlil qilish sohalarida qo‘llanish imkoniyatini oshiradi. Shu bilan birga, so‘z birikmalari va gap sintaksisini birgalikda o‘rganish nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham tilshunoslik tadqiqotlari va lingvistik amaliyotning ajralmas qismi ekanligi aniqlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Karimova, N. (2020). O‘zbek tilida so‘z birikmalari va gap sintaksisi. Toshkent: Fan nashriyoti.
2. Tursunov, S. (2019). Sintaksis nazariyasi va amaliyoti. Toshkent: O‘zbekiston Universiteti nashriyoti.
3. Alekseeva, L. (2018). Syntactic analysis of phrase and sentence structures. Moscow: Lingua Press.
4. Hasanov, D. (2021). Tilshunoslikda so‘z birikmalari tahlili va zamonaviy yondashuvlar. Tashkent Linguistics Journal, №3, 45–53.
5. Ivanova, M. (2020). Modern approaches to sentence and phrase syntax. Berlin: Springer.